

Гапочка Я.О.

Криворізький державний педагогічний університет

СУБ'ЄКТНІСТЬ У СИСТЕМІ ВЗАЄМОДІЇ ФАХІВЦІВ КОМАНДИ СУПРОВОДУ ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Стаття присвячена актуалізації проблеми розвитку фахівця команди психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами, як суб'єкта професійної діяльності. Заявлено про необхідність розвитку суб'єктної позиції фахівця супроводу, що потенційно сприятиме розвитку діалогічної взаємодії та партнерства між усіма учасниками інклюзивного освітнього середовища. З цією метою був здійснений теоретичний аналіз понять «суб'єкт» і похідних від нього «суб'єктності» і «суб'єктної позиції». Уточнення змісту окреслених понять у наукових джерелах дозволив встановити, що неоднозначність у трактуванні смислового навантаження поняття "суб'єктність" обумовлене тим, що воно більшою мірою залежить від методологічної парадигми обґрунтування поняття «суб'єкт». Дослідження феномену суб'єктності і суб'єктної позиції фахівців команди супроводу спиралися на виділені і теоретично обґрунтовані закономірності становлення суб'єктності учасників освітнього процесу, зокрема, з точки зору становлення у професійній діяльності. Враховуючи специфіку фахової діяльності в інклюзії, запропоновано трактування суб'єктності і суб'єктної позиції фахівців команди психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами. Авторське розуміння суб'єктності фахівця команди супроводу визначається мірою включеності у виконання спільної діяльності, що розкривається через такі параметри як: активність, автономність, самодетермінація, саморегуляція, саморух і самовдосконалення. Суб'єкта позиція фахівця команди супроводу втілюється в особистісних мотивах і сенсах професійної діяльності; у взаємодії з іншими учасниками команди на засадах партнерства; у використанні власного когнітивного потенціалу на користь досягнення спільної мети команди; у виборі проактивної позиції щодо власної предметної діяльності; дотримання персональної відповідальності за успішність професійної діяльності спрямованої на інтеграцію дітей з особливими освітніми потребами в освітнє середовище та вирішення проблемних ситуацій в інклюзивній практиці.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктність, суб'єктна позиція, професійна діяльність у умовах інклюзії, фахівці команди супроводу, партнерство.

Постановка проблеми. У сучасному науковому дискурсі триває безперервний пошук ефективних способів і механізмів розвитку діалогічної взаємодії в інклюзивному освітньому середовищі. Така взаємодія передбачає систему професійних і соціальних взаємовідносин, що функціонують на засадах рівності, добровільності, довіри і взаємодоповнюваності усіх її сторін. Дотримання принципів діалогічності в інклюзивній практиці обумовлює необхідність суб'єкт-суб'єктного виміру взаємодії її учасників.

Основним завданням державної політики в сфері інклюзії є створення оптимальних умов для навчання дітей з особливими освітніми потребами з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей. З цією метою в закладах освіти формується команда психолого-педагогічного супроводу (далі – команда супроводу). Спільні зусилля учасників команди супроводу спрямовані

на розробку індивідуальної програми розвитку дитини, моніторинг успішності її впровадження, створення умов для інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в освітнє середовище [10].

Інклюзія являє собою системну інновацію й водночас професійний виклик для закладів освіти на всіх її рівнях, що передбачає створення інклюзивної культури, розробки інклюзивної політики та впровадження інклюзивної практики. Широкий діапазон професійних обов'язків та функціональних завдань вимагає від кожного учасника команди супроводу оволодіння ключовими фаховими компетентностями з одного боку, а з іншого – здатності до актуалізації зовнішніх і внутрішніх можливостей, інтегрування актуальної професійної ситуації з перспективою продуктивного самоздійснення у діяльності. Тобто успішність діяльності фахівців команди супроводу залежить від суб'єктної позиції її учасників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх спробах розширити наукове розуміння щодо проблемного поля становлення суб'єктності фахівців психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами, ми спиралися на базові ідеї про категорію «суб'єкт». У різний час і відповідно до власного методологічного підходу, ці ідеї розроблялися низкою представників психологічної наукової думки (С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, А.В. Брушлинський, О.А. Лукасевич, Т.О. Татенко, С.Б. Кузікова). Було визначено, що існує цілий ряд трактувань поняття «суб'єкт», а також похідного від нього – «суб'єктності». Більшість із них суголосні та розуміють суб'єкт, як людину на вищому рівні активності, цілісності, інтегративності, автономності; суб'єкт виявляється у прагненні до саморозвитку і творчості. Така парадигма розуміння категорії «суб'єкт» інтегрована в основу сучасного обґрунтування суб'єктності та суб'єктної позиції учасників освітнього процесу (Л.В. Тищенко, Т.С. Гурлева) і фахівців освіти (О.О. Лінник, О.М. Балакірева, Р.Я. Левін, Ю.М. Косенко). Аналіз актуальних досліджень проблеми суб'єктності в освітньому просторі дозволив застосувати напрацьовані теоретичні положення у площину суб'єкт-суб'єктної взаємодії фахівців команди супроводу, що здійснюють професійну діяльність в умовах інклюзії.

Мета статті. Дослідження проблемного поля суб'єктності фахівців команди психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу. Донині у сучасній науковій психологічній думці не простежується єдиного підходу до тлумачення концепту суб'єктності. Відмінність у визначення дефініції, обґрунтування сутності і структури суб'єктності, однак, мають дещо спільне – опора на тлумачення категорії «суб'єкт». Розвиток ключових положень пов'язаних із проблемою суб'єкту, у вітчизняній психології, засновується на ґрунтовному науковому доробку С.Л. Рубінштейна. За даними дослідника, суб'єкт є індивідуальним результатом нескінченної взаємодії, усвідомлено діючою особою, яка виявляється у пізнанні і життєтворенні. Способи життєтворення та взаємодії залежать від особливостей суб'єкта і проявляються у діяльності, оскільки саме діяльність є умовою формування і розвитку суб'єкту. Тобто, за висновками Рубінштейна, діяльність завжди суб'єктна, спільна, предметна і змістовна, вона творча і самостійна [11].

А.В. Брушлинський продовжує ідею Рубінштейна про суб'єктну діяльність. Він наголошує, що активність є головною характеристикою суб'єкта, а усі сформовані у діяльності психічні властивості і процеси є невід'ємними якостями цілісного суб'єкту. Брушлинський підкреслює, що бути суб'єктом означає бути творцем своєї історії: ініціювати та здійснювати від початку практичну діяльність, а згодом й інші види специфічної людської активності. Автор пропонує наступні критерії суб'єкта:

- 1) виділяє себе із навколишньої дійсності;
- 2) формулює, створює, конструює поняття;
- 3) взаємодіє з іншими людьми, як з суб'єктами;
- 4) для усіх видів його активності, а отже й діяльності – притаманна цілісність, єдність, інтегральність [2].

У концепції О.М. Леонтьєва суб'єктність трактується як осмислена активність людини, що не проявляється як даність від народження, а навпаки виявляється і розвивається лише за умови конкретної цілеспрямованої діяльності. Характерним показником суб'єктності людини є її здатність до самодетермінації і творчої активності. Тому, на думку Леонтьєва, набуття суб'єктності для людини слугує маркером переходу від індивіда до особистості [6, с. 134–135].

У наукових працях В.О. Татенка основні положення суб'єкт-діяльного підходу, щодо зазначеної проблематики, знаходять свої уточнення. Зокрема, автор наголошує: «що будь-яка діяльність, у тому числі самодіяльність, передбачає свого діяча, автора, суб'єкта, який в ній «виявляється і проявляється, а також набуває розвитку». Отже, варто визначати, вивчати суб'єкта і діяльність через їхню діалектичну єдність [12, с. 20].

Згідно з концепцією Татенка: «суб'єкт виступає ініціатором, автором-творцем, творчим виконавцем своїх життєвих проєктів, він перетворює дійсність, а не тільки пристосовується до умов існування» [12, с. 4]. Специфіка суб'єктності полягає у взаємозв'язку суб'єктів перетворень. Ними є навколишня дійсність, сама людина, її внутрішній (суб'єктивний) світ. В.О. Татенко зазначає, що під суб'єктивним може розумітися все те, що задає якісну визначеність життя конкретного суб'єкта, належить суб'єкту, продукується суб'єктом або виявляється з нього, і в цьому не суперечить уявленню про об'єктивну реальність. Поняття «суб'єктивний» відображає насамперед авторський характер активності людини як суб'єкта. Він розкривається в таких поняттях, як «вільний, самостійний, автономний, ініціативний, творчий, оригінальний» [12].

Через призму саморозвитку розглядається концепт суб'єктності у наукових здобутках С.Б. Кузікової. На думку дослідниці, суб'єктність особистості проявляється через активно-творчу позицію стосовно впровадження змін у процес життєдіяльності. Активна роль у процесі життєдіяльності досягається засобами самореалізації, самовизначення, самоврядування. Принцип суб'єктності дозволяє розглядати людину, як єдине ціле з усіма її індивідуальними особливостями і проявами, коли вона сама (як суб'єкт) розвиває, організовує і контролює свою активність. Дослідниця зазначає: «Особистість як суб'єкт саморозвитку спрямовує перетворювальну активність на себе як об'єкт, самостійно керуючи власним розвитком» [5, с. 54].

За даними Ю.М. Косенко, суб'єктність є властивістю особистості, що виявляється у потенційній можливості здійснювати поставлені цілі, управляти, контролювати й оцінювати процес і результат своїх дій; зіставляти й оцінювати свої можливості з об'єктивними вимогами, умовами та завданнями в цілому; опановувати свої психічні процеси, поведінку, професійну діяльність й життя загалом [4, с. 160].

Виходячи із регуляторних аспектів діяльності, О.К. Осницький виокремлює такі взаємопов'язані і взаємодіючі компоненти суб'єктності: регуляторні функції цілепокладання, програмування й оцінки результатів доповнюються суб'єктивним досвідом (досвід типової активізації, досвід рефлексії, ціннісний досвід і досвід співробітництва). Сукупність даних компонентів суб'єктного досвіду науковець вважає показником сформованої суб'єктності [9].

Аналіз теоретичних поглядів на психологічну сутність категорій суб'єкта і суб'єктності й їх співвідношення із вчинковою діяльністю представлений О.А. Лукасевичем, дозволяє зробити наступні узагальнення: суб'єкт – це вищий прояв особистості, що виявляється у «розподіленні особистісного і психічного потенціалу за видами активності через зміну міри прояву себе як суб'єкта тієї чи іншої діяльності». Суб'єктність – це важлива функція особистості, яка полягає у «здатності організувати в єдину дієздатну систему всі внутрішні ресурси людини і всі зовнішні обставини й умови життя в кожному моменті вчинку» [8, с. 49].

Розвиток суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освіті, за даними Т.С. Гурлевої, сприяє створенню ефективного освітнього простору для всіх його учасників. У ньому розгортається діалог, формуються сприятливі взаємини між сторонами взаємодії, відбуваються якісні зміни як окремого суб'єкта

освітнього процесу, так і інших осіб, які вступають у контакт, на основі партнерства і співробітництва [3, с. 43].

Серед особистісних і професійних якостей педагога, які сприяють фаховому самовдосконаленню й утворюють його суб'єктність, О.О. Лінник виокремлює наступні: відповідальність, ініціативність, активність, здатність до прийняття самостійних рішень. Забезпечення професійної самостійності і автономності фахівця освіти, в сфері предметної діяльності, сприятиме формуванню його суб'єктної позиції. Суб'єктна позиція, за висновками дослідниці, є проекцією суб'єктності в діяльності, спілкуванні та стосунках, у які вступає особистість [7].

Базовим внутрішнім мотивом для становлення суб'єктної позиції учасників освітнього процесу, відповідно до наукових розвідок Л.В. Тищенко, виступає особистий інтерес. Саме істинний, «автентичний» інтерес до життєздійснення, життєтворчості, життєреалізації сприяє збереженню динаміки професійного становлення і розвитку суб'єктності учасників освітнього процесу [13, с. 339–340].

Дослідженням особливостей концепції нової суб'єктності у вітчизняній системі освіти переймаються О.М. Балакірева, Р.Я. Левін. Науковці встановили, що успішне впровадження ключових характеристик нової суб'єктності вже відбувається завдяки професійній діяльності носіїв цієї суб'єктності з числа кращих представників педагогічного середовища. Нова суб'єктність полягає в ситуативній зміні способів самореалізації залежно від обставин, що в умовах непередбачуваності трансформації моралі важливо спрямовувати на позитивні зміни в суспільстві, попереджаючи її можливі негативні наслідки. Гарантом реалізації нової суб'єктності фахівців освіти та вивільненням їхнього креативного потенціалу виступає, на думку науковців, держава [1].

У полі нашого наукового пошуку особливий інтерес представляють суб'єкти інклюзивного освітнього середовища, які здійснюють професійний супровід дітей з особливими освітніми потребами. Від узгодженості професійної діяльності фахівців команди супроводу залежить успішність функціонування інклюзивної практики, втіленої через: створення умов для розвитку особистості дитини; засвоєння нею знань, умінь і навичок; сприяння успішній адаптації, реабілітації, самореалізації та інтеграції дитини в соціум.

Найбільш продуктивні команди діють як цілісний організм, проте успішність єдиної системи їх взаємодії залежить від унікального професійного й особистісного вкладу кожного учасника команди, тобто реалізації його активного перетворювального начала у спільній діяльності. Суб'єкти такої команди розуміють одне одного без слів, працюють в одній світоглядній парадигмі, у співпраці орієнтуються на сумісні ідеали і цінності.

Задля дотримання узгодженості співпраці між суб'єктами супроводу на ключових засадах партнерства (добровільності, рівності, відповідальності та взаємодоповнюваності) фахівцям команди супроводу необхідно здійснювати професійну діяльність з позицій суб'єктності.

Аналіз категорійного апарату, окреслений в ході нашого дослідження, дозволяє уточнити поняття «суб'єкт» і «суб'єктність» і «суб'єктна позиція».

Суб'єкт – людина на вищому рівні власної активності, цілісності (системності), автономності, носій перетворювальної активності у професійному і особистісному самоздійсненні. Суб'єктність – інтегральна якість особистості, що виявляється в характерних ознаках, а саме: активність, здатність до цілепокладання і рефлексії, свободи вибору і відповідальності за нього, здатності до самодетермінації саморегуляції і саморозвитку. Суб'єктність виявляється через суб'єктну позицію, яка представляє собою систему домінуючих ставлень особистості, що реалізуються в діяльності і поведінці.

Інтегруючи зміст окреслених дефініцій у проблемне поле взаємодії суб'єктів супроводу дитини з особливими освітніми потребами можемо визначити наступне:

1) становлення фахівця команди супроводу як суб'єкта, відбувається за умови його участі у конкретних (відповідно до професійних завдань

і функціональних обов'язків) формах діяльності, кожна з яких опосередковується його професійними та особистісними особливостями;

2) міра суб'єктності фахівця команди психолого-педагогічного супроводу визначається мірою авторства (участі) у виконанні спільної діяльності та розкривається через такі параметри як: активність, автономність, самодетермінація, саморегуляція, саморух і самовдосконалення;

3) суб'єкта позиція фахівця команди психолого-педагогічного супроводу втілюється у ставленні до власної професійної діяльності, як виключно важливої для реалізації інклюзивної політики в сфері освіти; у взаємодії з іншими учасниками команди, як суб'єктами; у використанні професійних знань умінь та навичок для досягнення спільної мети команди; у виборі проактивної позиції щодо своєї предметної діяльності; в усвідомленні персональної відповідальності за успішність втілення інклюзивної практики загалом та розвитку і соціалізації дитини з особливими освітніми потребами, зокрема.

Висновки. Категорія суб'єкт і принцип організації цього дослідження, заснований на ідеї суб'єктності в цілому означає, що фахівець команди супроводу дитини з особливими освітніми потребами свідомо, цілеспрямовано і відносно незалежно від нав'язаних йому вимог вибудовує траєкторію свого професійного розвитку, здійснюючи регуляцію системи взаємин у команді і взаємодії з собою, як фахівцем. Враховуючи окреслену специфіку суб'єктності фахівців супроводу, необхідно розробити систему психологічних заходів, які сприятимуть розвитку суб'єктної позиції учасників супроводу та володітимуть потенціалом якісного впливу на результати співпраці учасників команди психолого-педагогічного супроводу у напрямку соціалізації дитини з особливими освітніми потребами.

Список літератури:

1. Балакірева О.М., Левін Р.Я. Концептуалізація нової суб'єктності та її прояви в освітній сфері України. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*, 2020. Вип. 44. С. 66–73.
2. Брушлинський А.В. Психологія суб'єкта / Отв. ред. проф. В.В. Знаков. Изд-во «Институт психологии РАН». СПб. : Алетейя, 2003. 272 с.
3. Гурлева Т.С. Суб'єктність як основа особистісного розвитку взаємодіючих учасників освітнього процесу Освітній простір в контексті гуманістичної парадигми: психологічні пріоритети сучасності : збірник наукових праць / за ред. С.Д. Максименка. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2020. С. 40–52.
4. Косенко Ю.М. Особистісний інтерес у формуванні суб'єктної позиції майбутніх вихователів. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Випуск 2 (131). Одеса, 2020. С. 159–165.

5. Кузікова С.Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці. Монографія. Суми: Видавництво СумДПУ, 2020. 324 с.
6. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат, 1977. 304 с.
7. Ліннік О.О. Майбутній учитель як суб'єкт педагогічної взаємодії: підготовка до співпраці з молодшими школярами: монографія. Київ : Слово, 2014. 304 с.
8. Лукасевич О.А. Суб'єкт, суб'єктність і вчинкова активність. Проблеми сучасної психології. 2013. № 1. С. 44–49.
9. Осницький А. К. Проблемы исследования субъективной активности. Вопросы психологии. 1996. №1. С. 5–19.
10. Про затвердження Примірною положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 08.06.2018 № 609. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/61107/ (дата звернення 12.03.2023)
11. Рубинштейн С.Л. Принцип творческой самодеятельности. Ученые записки высшей школы г. Одессы. Т. II. 1922. С. 148–154.
12. Татенко В.О. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : монографія. Київ : Міленіум, 2017. 184 с.
13. Тищенко Л.В. Особистий інтерес як умова формування суб'єктної позиції учасників освітнього процесу. Інтернаціоналізація вищої освіти України в умовах полікультурного світового простору: стан, проблеми, перспективи : матер. II міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 18–19 квіт. 2018 р. Маріуполь : МДУ, 2018. С. 338–340.

Нарочка Ya.O. SUBJECTNESS IN THE SYSTEM OF INTERACTION BETWEEN SPECIALISTS OF THE TEAM SUPPORTING A CHILD WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

The article is devoted to the actualisation of the problem of development of a specialist of the team of psychological and pedagogical support of a child with special educational needs as a subject of professional activity. It is stated that it is necessary to develop the subjective position of the support specialist, which will potentially contribute to the development of dialogue and partnership between all participants in the inclusive educational environment. For this purpose, a theoretical analysis of the concepts of "subject" and its derivatives "subjectivity" and "subjective position" was carried out. Clarification of the content of these concepts in scientific sources has made it possible to establish that the ambiguity in the interpretation of the semantic load of the concept of "subjectivity" is due to the fact that it depends to a greater extent on the methodological paradigm of substantiation of the concept of "subject". The study of the phenomenon of subjectivity and the subjective position of the support team specialists was based on the identified and theoretically substantiated patterns of formation of subjectivity of participants in the educational process, in particular, in terms of formation in professional activity. Taking into account the specifics of professional activity in inclusion, the author proposes an interpretation of the subjectivity and subjective position of specialists of the team of psychological and pedagogical support of a child with special educational needs. The author's understanding of the subjectivity of the support team specialist is determined by the degree of involvement in the implementation of joint activities, which is revealed through such parameters as: activity, autonomy, self-determination, self-regulation, self-movement and self-improvement. The subject position of a specialist of the support team is embodied in personal motives and meanings of professional activity; in interaction with other team members on the basis of partnership; in using their own cognitive potential in favour of achieving the common goal of the team; in choosing a proactive position in relation to their own subject activity; observance of personal responsibility for the success of professional activity aimed at integrating children with special educational needs into the educational environment and solving problem situations in inclusive practice.

Key words: *subject, subjectness, subjectness position, professional activity in inclusive conditions, specialists of the support team, partnership.*